

Az információ értékéről és feldolgozásáról szóló metainformációs igék a magyar nyelvben

1. Az információ értékéről szóló metainformációs igék a magyar nyelvben

Az ember által megszerzett információ mennyiségének túlnyomó részét a természetes nyelvben kódolt információk képezik. Minden egyes nyelvi közlés nemcsak nyelvi szemantikai funkciót realizáló konkrét információ, hanem egy meghatározott és megismételhetetlen módon kialakított fizikai anyag is, amely egy adott konkrét információadótól függ, aki egy adott konkrét közlési aktusban éppen valamilyen és nem más módon.

Az ember kommunikál a külső világgal, nemcsak más emberekkel, hanem az objektív valóság más objektumaival is. Ebben a közlési folyamatban nemcsak az információ tartalmáról van szó, hanem egyidejűleg értesítjük a vevőt arról is, hogy milyen módon jutottunk az információhoz, hogyan és milyen körülmények között lettünk az információ birtokosai stb. Olyan megnyilatkozásokról van szó, amelyek magáról az információról, azaz a „magasabb rendű” információkról, tehát a metainformációkról szólnak (Greniewski 1969; Bańcerowski 2000: 112–43).

Az adó által továbbított információ a vevő számára bizonyos értékkel bír, amelyet elsősorban a következő tényezők határoznak meg:

- (1) az információ igaz volta;
- (2) a vevő informáltságának az állapota;
- (3) az információ redundanciájának a foka.

Azok a metainformációs igék, amelyek az információ értékének a vevő által történő megállapítását tükrözik, azt mutatják, hogy az információ igaz voltának az értékelése két különböző szempontból történhet:

- (1) az információadó szempontjából;
- (2) a metainformáció-adó szempontjából.

Az adó viszonyát az általa közölt információhoz, valamint az információ igaz voltáról szóló azon véleményét, amelyet az adó kiegészítésként továbbít a vevőnek, az olyan igék, igei szerkezetek tartalmazzák, mint például: *állít, biztosít, garantál, kezeskedik, feltételez, vél, vélekedik, kételkedik, kétségbe von, tagad, sejt, tart, gondol* (olyan értelemben, mint pl.: *Arra gondolok, hogy hamarosan 65 éves leszek*). Az ebbe a csoportba tartozó igéknek a sémáját a következő módon írhatjuk le:

IGE = A NYELVI INFORMÁCIÓ TOVÁBBÍTÁSA + AZ ADÓNAK A VÉLEMÉNYE
AZ INFORMÁCIÓ IGAZ VOLTÁRÓL, AMELYET A VEVŐNEK SUGALL

A metainformáció adójának a véleményét az adó által közölt információ igaz voltáról az olyan igék és kifejezések jelzik, mint például: *hazudik, valótlan-ságot (mond) állít, hazudozik, hazugsággal kivágja magát, meghazudtol, becsap, ámit, áltat, elszédít, mellébeszél, megtéveszt, csal, csúr-csavar, kertel, hímez-hámoz, ködösít, henceg, füllent, lódít, átejt, kieszel, kohol, fantáziál, hetet-havat összehord, elkalandozik, összevissza beszél, félrebeszél, hasal, légvárat épít, kiszínez, túloz, komédiázik, fecseg, elfecseg, csacsog, megbabonáz, elszédít, locsog, bepaliz, kitalál, költ, rávesz, rászed* stb.

Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy ezek az igék, talán néhány kivételtől eltekintve, kimondottan arról tájékoztatnak, hogy az adónak a szándéka a nem igaz információ továbbítása. Ezek az igék rámutatnak az információ hamisságának a fokára is, például vö.: *hazudik* és *kiszínez* vagy *becsap* és *áltat* stb. A *hazudik*, a *hazudozik*, a *megtéveszt*, a *füllent*, a *lódít* stb. igék az információ teljesen hamis voltára utalnak, az olyanok viszont, mint például: *ámit*, *áltat*, *elszédít*, *fecseg* stb. inkább azt mutatják, hogy az információ nem lényeges módon tér el az igazságtól. (Ebben az esetben figyelmen kívül hagyjuk azt a metainformációs többletet, amely arról szól, hogy min alapul az igazságtól történő eltérés). A feljebb felsorolt igéknek a szerkezete az alábbi sémát követi:

IGE = A NYELVI INFORMÁCIÓ TOVÁBBÍTÁSA + AZ INFORMÁCIÓ HAMISSÁGI
FOKÁNAK AZ ÉRTÉKELÉSE A METAINFORMÁCIÓ ADÓJA ÁLTAL + AZ ADÓ
INTENCIÓJÁNAK A METAINFORMÁCIÓ ADÓJA ÁLTALI ÉRTÉKELÉSE A HAMIS
INFORMÁCIÓ TOVÁBBÍTÁSÁT ILLETŐEN

A fenti csoporthoz tartozó igék azt mutatják, hogy ezen igék segítségével kizárólag csak az információ hamisságának a fokát lehet meghatározni. Ez talán arra is utal, hogy igazság tulajdonképpen csak egy van, és tőle csak kisebb vagy nagyobb eltérések lehetségesek.

Ahogy már volt róla szó, az információ értéke viszonylagos nagyság, amely a vevő informáltságának a fokától függ. Ugyanazt az információt a különböző vevők különböző módon értékelhetik. A magyar nyelvben nagyon kevés olyan ige van, amelyek az információnak erről a relatív értékéről szólnak. Ezt az értékelést általában olyan összetett kifejezések tartalmazzák, amelyek a *mond*, *beszél* igékből és a tulajdonképpeni értékelést tartalmazó megfelelő főnevekből állnak. Érdeemes megjegyezni, hogy ebben az esetben is majdnem kizárólag az információ negatív értékeléséről van szó, például: *hülyeségeket, zagyvaságot, sületlenségeket, valótlan-ságot, ostobaságokat, lehetetlenségeket, közhelyeket, badarságokat, frázisokat, számárságot, hazugságokat mond; butaságokat beszél* stb.

Az információ negatív értékelése az olyan kommunikációs szándékunkból ered, amely általában akkor jut kifejezésre, amikor olyan közölnivalónk van, amely értékelésünk szerint az adott vevő számára fontos lehet.

2. Az információ feldolgozásáról szóló metainformációs igék a magyar nyelvben

Mint ismeretes, az ember az információt a külső világról nemcsak a vizuális, audiális, taktilis, olfaktív és gusztatív csatornán keresztül szerzi meg, hanem képes a megszerzett információk alapján, bonyolult gondolati műveletek útján új információkhoz is jutni. Ebben az esetben az új információk forrásai a már ismert információk, amelyek belső mentális feldolgozás alá kerülnek. Az emberi agy olyan berendezésnek tekinthető, amely a bemeneti információkat a kimenetén új információkká alakítja át. Ezekről az információfeldolgozási folyamatokról olyan metainformációs igék tájékoztatnak, amelyek egyrészt rámutatnak a transzformáció fajtájára, másrészt pedig a feldolgozandó bemeneti információra, tehát a transzformált információk forrására. Az első esetben olyan igékről van szó, mint például: *rájön, kitalál, megfejt, megtud, megért, felfedez, hozzáénekel, kiszámol, kiszámít, becsül, felbecsül, észrevesz, felismer, eldönt, konkludál, következtet, konstatál, megállapít, kiolvas, kikövetkeztet, kikalkulál, kiagyal, kispekulál, kikombinál, megdönt, kiokoskodik, kitalál, kifürkész, felderít, kipuhatol* stb.

Íme néhány példa:

*A botanikus az évgyűrűk száma alapján **megállapította**, hogy a fa legalább 150 éves.*

*A nő a férfi őszülő hajáról **következtetett** az életkorára.*

*A könyv elolvasása után **rájöttem**, hogy a javasolt megoldás teljesen rossz.*

*Sokat olvastam és **rájöttem**, hogy... szent emberi küzdés a tudomány (Kafka Margit).*

*A csillogó szeméből azt **olvastam ki**, hogy ivott.*

*A tanár meglátta őket, s rögtön **megsejtette**, hogy miről van szó.*

*Az orvos megvizsgálta őt, és rábetegséget **diagnosztizált**.*

*A tudós megfigyelések alapján **megfejtette** földünk eddig ismeretlen jelenségét.*

*Elemelve a lövedék becsapódási szögét **állítom**, hogy a lövész a szemben lévő épület tetején volt.*

*Amikor megjöttek, **megérezte**, hogy nagy baj történt.*

*Fejből **kiszámolta**, hogy mennyinek kell lennie az egész összegnek.*

*Abból, amit mondtál, **kiagyalok** valamit.*

*Három adatból **kiszámította** a háromszög területét.*

*Abból, amit halottam, **kitaláltam** az egész történetet.*

*A baj a nyakunkon van, de majd **kiokoskodunk** a feleségemmel valamit.*

*Az öreg kényelmetlenül kezdett pislogni, hogy így apróra **kitapogatom** a tudományát (Gárdonyi Géza).*

*Nem mondott sokat, de az elég volt ahhoz, hogy **megtudjam** (felderítsem, kipuhatoljam) a gondolatát. Stb.*

A feljebb felsorolt igék a bemeneti és a kimeneti információnak, valamint az információt feldolgozó mechanizmusnak (amely a bemeneti információ vevője és

a kimeneti információ adója) a megnevezését implikálja. Ezeknek az igéknek a jelentését a következő módon írhatjuk le:

IGE = AZ INFORMÁCIÓT FELDOLGOZÓ BERENDEZÉS + A TRANSZFORMÁCIÓFAJTA
MEGHATÁROZÁSA

Ebben a mondatban például, hogy *A vadász a szarv nagyságából és alakjából arra következtetett, hogy az őzbak legalább 10 éves volt*, az információforrás: az őzbak szarvának a nagysága és alakja, a kimeneti információ: az őzbak legalább 10 éves volt, az információfeldolgozó berendezés: a vadász, a *következtetett* ige viszont arra utal, hogy az információ következtetésen alapult. Az ilyen típusú metainformációs struktúrák a következő sémát követik:

X AZ I_1 INFORMÁCIÓBÓL I_2 INFORMÁCIÓT KAPOTT T TRANSZFORMÁCIÓ
SEGÍTSÉGÉVEL

Annak ellenére, hogy az ilyen típusú igék a mondatban helyet nyitnak az információs szituáció három elemének, csak kettőnek a meghatározása szükséges ahhoz, hogy a mondat szintaktikailag helyes maradjon: (1) az információt feldolgozó berendezés és (2) a kimeneti információ mint a feldolgozás eredménye. A harmadik elem, azaz a bemeneti információ (az információforrás) viszont a mondatban elhagyható, és a mondat a továbbiakban is helyes marad: *A vadász arra következtetett, hogy az őzbak legalább 10 éves volt*. Arról viszont, hogy a mondat mélystruktúrájában szerepelnie kell a bemeneti információnak is, csak az ige tájékoztat.

Az ige nagyon gyakran világosan meghatározza a bemeneti és a kimeneti információk közötti viszonyt is, például a *következtet* arra mutat, hogy a kimeneti információ a bemeneti információból következik. Vannak azonban olyan igék is, amelyek az információt feldolgozó berendezésnek inkább a passzív magatartását szuggerálja, például: a *megtud* ige: *Az asztaltáncoltatásból megtudta, hogy a közeli jövőben nagy meglepetés vár rá*. Az ilyen jellegű igék szerepelhetnek olyan mondatokban is, amelyek világosan megjelölik az adót, például: *Az orvostól megtudta, hogy komoly betegségben szenved*.

Külön csoportot alkotnak azok az igék, amelyek az információt feldolgozó berendezésnek az aktív magatartására utalnak, de a mondat felszínén sem a bemeneti információ, sem pedig az információforrás nincs megjelölve. Olyan igékről van itt szó, mint például: *felfedez, kiszimatol, kiszagol, kiszaglász, kinyomoz, kitudakol, megorront* stb. Példák:

A barátom hasonló helyzetbe került, mint én, és hamarosan felfedeztem, hogy mit jelent az emberi szeretet.

Kiszimatolták, hogy figyeljük őket, és gyorsan eltávoztak onnan.

Embereink kitudakolták, hogy hol rejtőzködik a tettes.

Vajon tisztességes ember ő? ... Milyen jól belelátott a vén ... Mindent egy pillanat alatt megért, s mindent kiszagol (Móricz Zsigmond).

A rendőrség kinyomozta, hogy kik voltak a felbujtók.

Azok a sunnyogó alakok, ... bizonyosan a közalgó rendőroket orrontották meg (Jókai Mór).

A transzformáció fajtára utaló igékhez soroljuk a matematikai műveleteket megnevező igéket és igei szerkezeteket is: *hozzáad, összead, summáz, levon, kivon, kivonást végez, szoroz, megszoroz, sokszoroz, oszt, feloszt, szétoszt, hatványoz, meghatványoz, gyököt von, gyököz, logaritmizál, integrál, differenciál*. Ide sorolandók a nyelvi egységeken végrehajtott műveletek is, például: *ragoz, fokoz*.

A gondolkodási folyamatról olyan igék és igei szerkezetek is tájékoztatnak, mint például: *gondol, gondolkodik, gondolkozik, töpreng, átgondol, meggondol, megfontol, kigondol, elgondolkodik, gondolkodóba ejt, eltöpreng, elmélkedik, mérlegel, medítál, bölcselkedik, törí a fejét, okoskodik, fontolóra vesz* stb.

A felsorolt igék abban különböznek az előzőektől, hogy az egész gondolkodási folyamatnak nem a kezdő és a végső pontjáról, azaz a bementi és a kimeneti információról tájékoztatnak, hanem arról, hogy mi történik e két pont között. Nem közlik sem a premisszákat, sem a végső következtetést, inkább csak a következtetési folyamatra utalnak. Az ilyen igéket tartalmazó metainformációs kifejezések nem közlik sem a bemeneti, sem pedig a kimeneti információkat, csak azt jelzik, hogy milyen nyelven kívüli elemekre vonatkoznak. Ebben a csoportban a *gondol* ige neutrális, alapjelentése: hírt adni arról az információs szituációról, amelyben az adó azonos a vevővel, és nem igényel semmilyen külső anyagi hordozót (az információ cirkulálása zárt körben történik). Például: *Milyen csodálatos a természet – gondoltam egyet, és elaludtam*.

Most térjünk át azoknak a metainformációs igéknek a tárgyalására, amelyek az információs forrásra utalnak. A magyar nyelvben elég sok olyan metainformációs ige szerepel, amely – néhány kivételtől eltekintve – szélesebb értelemben is használható, nevezetesen, rámutat az információ átadási folyamatára is. Ezek használata abból a különbségből következik, amely az adó és az információs forrás között fennáll, és azt közvetíti, hogy az információadók osztálya az információs források osztályának az alosztálya.

A magyar nyelvben, úgy tűnik, nagyon kevés olyan ige van, amely kizárólag csak az információs forrás létezését implikálja. Ez azt jelenti, hogy ezen a funkción kívül nem rendelhető az ilyen igékhez az alanyi adó funkciója. Soha nem használhatjuk azokat olyan metainformációs funkcióban, amely az emberre vonatkozik. Itt mindenekelőtt a *látszik* és a *következik* igékre gondolunk:

Ezekből a tényekből az látszik, hogy mélységesen tévedtünk.

A jelenlegi politikai helyzetből az következik, hogy a demokrácia véglegesen győzött.

Elemezzük az ebbe a csoportba tartozó következő metainformációs igéket és igei szerkezeteket: *szól, bizonyít, illusztrál, implikál, közöl, emlékeztet, dönt, figyelmeztet, ábrázol, választ ad, jelent, jelez, tájékoztat, mutat, megerősít, elmentmond, igazol, meggyőz, előrevetít, szuggerál, kijelöl, tanúskodik, magyaráz, tanít, rámutat, kifejez, megjelöl, árulkodik, szemben áll, szembefordul, megalapoz, megszab* stb.

*A külföldről érkező hírek arról **szólnak**, hogy a politikai helyzet a világon nagyon feszült.*

*A táblázat azt **illusztrálja**, hogy a nemzeti össztermék fokozatosan nő.*

*A gazdasági mutatók azt **bizonyítják**, hogy az ország gyorsan fejlődik.*

*A közúti jelek arra **emlékeztetik** a gépkocsivezetőket, hogy vezessenek óvatosan és körültekintően.*

*Csak az utolsó hathatós lépések **döntötték el**, hogy a végeredmény igen pozitívan alakult.*

*A bemutatott bizonyítási anyag **választ ad** arra, hogy ki volt a valódi maffiavezér.*

*A statisztikai adatok arra **figyelmeztetnek**, hogy a lakosság öregszik és fogy.*

*A tények arról **tájékoztatnak**, hogy gyilkosság történt.*

*A madarak viselkedése azt **mutatja**, hogy közeledik az ősz.*

*A vállalkozások sokasága **megalapozta** a jólétet.*

*A nemzeti érdekek **szemben állnak** a globális törekvésekkel.*

A feljebb felsorolt igék a két különböző, azaz a bemeneti és a kimeneti információfajta között fennálló kapcsolatra utalnak az információfeldolgozó berendezés említése nélkül. A bemeneti információ nem más, mint előzmény, premissza, a kimeneti pedig konklúzió, amely a premissza alapján történő következtetési folyamatnak a végeredménye. A premisszafajták különböznek egymástól, és különböző „erővel” is bírnak. A magyar nyelvben viszonylag sok olyan ige van, amely rámutat a premissza fajtájára, azaz meghatározza a bemeneti információ jellegét a kimeneti információ viszonylatában. A premissza fajtájának meghatározására sokszor nagy szükség van, mivel a valóságban csak kivételes esetekben van dolgunk logikai következtetéssel. Az esetek túlnyomó többségében csak valószínűsíthető, redukciós, statisztikai, illetve az analógián alapuló következtetésről van szó. A premissza fajtájának a meghatározása bizonyos értelemben közvetett módon meghatározza a konklúzió valószínűségi fokát is.

Például, ha összehasonlítunk két olyan igét, mint a *jósol* és a *bizonyít*, láthatjuk, hogy az első esetben a premissza a *jóslás*, a másodikban pedig – a *bizonyítás*. Ezeknek az igéknek a szerkezeti sémáját a következő módon írhatjuk le:

IGE = A BEMENETI INFORMÁCIÓ FORRÁSA (A KÖVETKEZTETÉSNEK A
PREMISSZÁJA) A KIMENETI INFORMÁCIÓ SZÁMÁRA + A PREMISSZA FAJTÁJÁNAK
(„EREJÉNEK”) A MEGHATÁROZÁSA

A premissza „erejének” a meghatározása sokszor annyira fontos, hogy a metainformációs kifejezés felszínén külön lexikális egységként jelenik meg, amely átveszi az ige teljes szemantikai értékét, például *válaszol* = *választ ad*, *jósol* = *jóslást jelent*, *jövendöl* = *jövendőmondónak lenni* stb.

Az ígét, amely több grammatikai információ hordozója, például a személy, a szám, az idő, a mód stb., ezekben a kifejezésekben gyakran a kontextus határozza meg.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE. Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest.
- Greniewski, H. 1969. *Sprawy wszystkie i jeszcze inne*. KIW. Warszawa.

Bañcerowski Janusz

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Hungarian metainformational verbs concerning the value of information and the processing of information

1. Information transmitted from the sender to the receiver has a certain value, determined primarily by the following factors: 1. the truth value of the information; 2. the degree of informativeness of the receiver; 3. the amount of redundancy in the information.

Metainformational verbs that reflect the value of the information as determined by the receiver show that the evaluation of the truth value of the information can be performed in two different respects: 1. from the point of view of the information sender; 2. from the point of view of the metainformation sender. The sender's attitude with respect to the information he transmits, as well as his opinion on the truth value of the information that he additionally conveys to the receiver, are described by verbs like *állít* 'state', *biztosít* 'assure', *garantál* 'guarantee', *kezeskedik* 'vouch for', *feltételez* 'suppose', *vél* 'figure', *vélekedik* 'opine', *kétkedik* 'doubt', *kétségbe von* 'cast doubts on', *tagad* 'deny', *sejt* 'guess', *tart* 'hold', *gondol* 'have in mind' (as in *Arra gondolok, hogy hamarosan 65 éves leszek* 'What I have in mind is that I'll soon be 65 years old').

The opinion of the sender of the metainformation as to the truth value of the information transmitted by the (other) sender is signalled by verbs and expressions like *hazudik* 'lie', *valótlan-ságot mond/állít* 'tell an untruth', *becsap* 'deceive', *ámít* 'inveigle', *áltat* 'delude', *elszédít* 'dazzle', *mellébeszél* 'prevaricate', *megtéveszt* 'lead astray', *csal* 'cheat', etc. These verbs may also suggest the degree of falsity of the information, cf. *hazudik* 'lie' vs. *kiszínez* 'embroider (a tale)' or *becsap* 'deceive' vs. *áltat* 'delude', etc.

The same information can be evaluated differently by diverse receivers. That evaluation is usually expressed by phrases that consist of the verb *mond* 'say' or *beszél* 'talk' and the appropriate nouns in the accusative, conveying the evaluation itself, like *hülyeségeket* 'stupid things', *valótlan-ságot* 'untruth', *ostobaságokat* 'nonsense', *lehetetlenségeket* 'impossible things', *frázisokat* 'platitudes', *hazugságokat* 'lies', *butaságokat* 'rubbish', etc.

2. The human brain can be seen as an apparatus that transforms input information into new information as its output. Such procedures of information processing are described by metainformational verbs that point out the type of transformation involved, on the one hand, and characterise the input information to be processed, that is, the source of the transformed information, on the other. In the first case, verbs like *rájön* 'be seized with', *kitalál* 'find out', *megfejt* 'solve', *megtud* 'learn', *megért* 'understand', *felfedez* 'discover', *kiszámol* 'calculate', *kiszámít* 'work out', *becsül* 'estimate', *felbecsül* 'appraise', *felismer* 'recognise', etc. are concerned.

The verb often clearly defines the relationship between input and output information. For instance, *következtet* 'conclude' suggests that the output information follows from the input information.

A separate group of verbs refer to an active behaviour of the information processing apparatus but, at the surface, neither the input information nor the source of information is signalled: *felfedez* 'discover', *kiszimatol* 'nose out', *kiszagol* 'ferret out', *kiszaglász* 'get wind of', *kinyomoz* 'detect', *kitudakol* 'pry out', *megorront* 'suspect', etc.

Verbs of mathematical operations like *hozzáad* 'add to', *összead* 'add up', *summáz* 'sum up', *levon* 'subtract', *kivon* 'take away', *kivonást végez* 'perform subtraction', *szoroz* 'do multiplication', *megszoroz* 'multiply by', *sokszoroz* 'multiply', etc. also belong to verbs referring to type of transformation.

The process of thinking is also referred to by verbs like *gondol* 'think', *gondolkodik/gondolkozik* 'be thinking', *töpreng* 'brood over', *átgondol* 'think over', *meggondol* 'reflect upon', *megfontol* 'consider', *kigondol* 'conceive', etc.